

Vývoj názorů o slovesném vidu od 16. století do národního obrození

Liberec, 11. dubna 2019

Plán přednášky

- I. Dnešní představy o slovesném vidu
  - II. Náměšťská mluvnice a Blahoslav
  - III. Benešovský a Nudožerský
  - IV. Rosa
  - V. Jandyt – Pohl – (Wiedemann) – Tomsa
  - VI. Dobrovský
-

Dnešní představy o slovesném vidu I

- Slovesným videm (aspektem) rozumíme ten fakt, že české sloveso existuje ve dvou (až třech) podobách, které mají stejný lexikální význam, ale odlišují se od sebe vztahem k završenosti (ukončenosti) děje.
  - Slovesa dokonavá (perfektivní) vyjadřují, že děj buď byl ukončen, nebo že bude završen (*napsal jsem dopis, napíšu dopis*).
  - Slovesa nedokonavá (imperfektivní) se k faktu ukončení děje nevyjadřují: *psal jsem dopis* (není jasno, zda byl dopis dopsán); *píšu dopis; budu psát dopis*.
- Z řečeného plyne, že se dokonavost vylučuje s přítomností. Perfektiva (dokonavá slovesa) proto existují jen v préteritu a futuru.
- Ne všechna slovesa však mají své vidové protějšky. [...]

Příruční mluvnice češtiny (1995, 318-319)

Dnešní představy o slovesném vidu II

- Pokud jde o **formální prostředky** kategorie vidu, situace je komplikovaná. Vid není čistě gramatickou kategorií, proto nevede ostrá hranice mezi prostředky morfologickými a slovtvornými. Základním tvarem je u většiny sloves jejich forma imperfektivní, nedokonavá. K perfektivizaci, tj. k utvoření dokonavého vidu, slouží obvykle prefixy. Většina z nich však změní jak vid, tak i význam slovesa. Například u slovesa *psát* mění prefix *na-* pouze vid: *napsat*, ostatní prefixy mění i význam: *dopsat*, *vypsát*, *přepsat*, *nadepsat*, *podepsat*, *rozepsal*. Proto se k nim tvoří znova nedokonavá slovesa, aby existoval od každého významu pár dokonavé i nedokonavé sloveso: *dopisoval*, *vypisoval*, *přepisovat*, *nadepisovat*, *podepisovat*, *rozepisovat*. Neexistuje však potřeba utvořit takovéto sekundární imperfektivum tam, kde byl změněn jen vid: **napisovat*.

Příruční mluvnice češtiny (1995, 320)

Nejdůležitější poznatky, o nichž se dnes shodnou (asi) všichni

- většina sloves vystupuje v dvou videch
  - nedokonavý vs. dokonavý vid
  - vid je úzce spojen s jinými slovesnými tvary
    - dokonavá slovesa nemají přítomný čas
    - přídavná jména slovesná a přechodníky se zčásti tvoří jen od jednoho vidu
  - nedokonavá slovesa jsou
    - buď primární
    - anebo se tvoří s pomocí přípon od dokonavých sloves
  - dokonavá slovesa jsou
    - buď primární
    - anebo se tvoří s pomocí předpon od nedokonavých sloves (?)
-

Náměšť'ská mluvnice

- De preterito imperfecto, perfecto et plusquamperfecto

Poněwadž giná *fau flowa temporis preteriti imperfecti*, a giná *temporis perfecti*, a giná *plusquamperfecti*: Tak že se d'elij od sebe, ne toliko *terminacione*, ale y *significatione*. Neb giné gest řijcy *přicházeli* a giné *přimli*, a giné, *byli přišli*.

- Přicházeli ze wšeho lidu, aby flyšeli múdrost Ssalomúnou.
  - Přimli do swatého města.
  - Kteřijž při hodině gedenácté byli přimli, wzali geden každý po groffi.
-

Náměšť'ská mluvnice

- De preterito imperfecto, perfecto et plusquamperfecto

Poněwadž giná *ſau flowa temporis preteriti imperfecti*, a giná *temporis perfecti*, a giná *plusquamperfecti*: Tak že ſe d'elij od ſebe, ne toliko *terminacione*, ale y *ſignificatione*. Neb giné geſt řijcy přicházeli a giné přišli, a giné, byli přišli.

- Přicházeli ze wſſeho lidu, aby ſlyſſeli múdroſt Sſalomúnouu.
- Přišli do ſwatého měſta.
- Kteříž při hodině *gedenácté* byli přišli, wzali *geden* každý po *groffi*.

- autoři zřejmě předpokládají, že jde o tři slovesné časy – jako v latině
-

Jan Blahoslav

- Toť hle užitek napřed de verbis od Philomatesa položené, již zamítá to staré slovice *bíše*, cum omnibus similibus terminationibus, veteris scilicet formae, kteříž vlastně jest temporis praeteriti imperfecti etc. Potrvdiv ochuzení v té věci jazyka našeho, i hledá toho zboží jinde, ano mu se trevofati nechce, rozdíl časův při slovích podle způsobu latiny na tré rozděliv,

Plus quam perfectum takto položil: *přišli byli*, to dobré tak. Perfectum vero *přišli*. Ale imperfectum *přicházeli* jest frequentativum (ac deducitur a verbo *přicházím*, jehož primitivum jest *jdu* (podobně jako *jídali*, *píjeli*, *čítali*, *činívali* etc. Ač také se říká *přicházívali*, ale to jest již frequentativi plus quam perfectum [...])

Jan Blahoslav

- Toť hle užitek napřed de verbis od Philomatesa položené, již zamítá to staré slove *bíše*, cum omnibus similibus terminationibus, veteris scilicet formae, kteříž vlastně jest temporis praeteriti imperfecti etc. Potrvdiv ochuzení v té věci jazyka našeho, i hledá toho zboží jinde, ano mu se trevofati nechce, rozdíl časův při slovích podlé způsobu latiny na tré rozděliv,

Plus quam perfectum takto položil: *přišli byli*, to dobré tak. Perfectum vero *přišli*. Ale imperfectum *přicházeli* jest frequentativum (ac deducitur a verbo *přicházím*, jehož primitivum jest *jdu* (podobně jako *jídali*, *píjeli*, *čítali*, *činívali* etc. Ač také se říká *přicházívali*, ale to jest již frequentativi plus quam perfectum [...])
  - autor vidí rozdíl nejenom v časech, ale také v rozdílné sémantice sloves
-

První vlašťovka: Matouš Benešovský

- Gramatika česká z roku 1577
  - příklady skloňování
    - › Præfens. Chapám/ chapáfs/ chapá
    - › Præteritum perfectum. Chápal gfem/ chápal gfy/ chápal gefť
    - › Præteritum imperfectum: Chopil gfem/ chopil gfy/ chopil gefť
    - › Futurum: Chápati budu/ chápati budeš/ chápati bude
    - › Alterum Futurum: Chopijm/ chopijfs/ chopij
-

První vlašťovka: Matouš Benešovský

- Gramatika česká z roku 1577
  - příklady skloňování
    - › Præfens. Chapám/ chapáfs/ chapá
    - › Præteritum imperfectum. Chápal gfem/ chápal gfy/ chápal gefť
    - › Præteritum perfectum: Chopil gfem/ chopil gfy/ chopil gefť
    - › Futurum: Chápati budu/ chápati budeš/ chápati bude
    - › Alterum Futurum: Chopijm/ chopijfs/ chopij
  - Benešovský chápe obě slovesa jak části jednoho paradigmatu a také užívá všeobecnější pojem *Praeteritum*
-

Laurentius Benedictus Nudozierinus

- Grammaticae bohemicae libri duo
  - De tempore
    - 8. Tempus est differentia verbi secundum praesens, futurum et praeteritum.
    - 14. Thema est *praesens* aut *futurum*.
    - 15. Praesens thema fit, quando futurum indicativi suo fine definitum deest, ut **činijm**.
    - 16. Futurum thema fit, quando praesens, unde futurum regulariter formetur, deest, ut **dám, lehnu, kleknu**: nam, **dávám, ljhám, klekám**, horum themata a quibus regulariter formentur non sunt.
    - 20. Futurum circumscriptum tantum est a themate praesenti: circumscribiturque infinitivo et verbo substantivo **budu**, ut **pfáti budu**.
-

Laurentius Benedictus Nudozierinus

- Grammaticae bohemicae libri duo
  - De tempore
    - 8. Tempus est differentia verbi secundum praesens, futurum et praeteritum.
    - 14. Thema est *praesens* aut *futurum*.
    - 15. Praesens thema fit, quando futurum indicativi suo fine definitum deest, ut **činijm**.
    - 16. Futurum thema fit, quando praesens, unde futurum regulariter formetur, deest, ut **dám, lehnu, kleknu**: nam, **dávám, ljhám, klekám**, horum themata a quibus regulariter formentur non sunt.
    - 20. Futurum circumscriptum tantum est a themate praesenti: circumscribiturque infinitivo et verbo substantivo **budu**, ut **pfáti budu**.
  - Nudožerský mluví o dvou kmenech („thema“) a také jako první vykládá rozdíl mezi oběma budoucími časy
-

Václav Jan Rosa

- Čechořečnost, seu Grammatica linguae Bohemicae (1672)
  - velmi složitý systém
    - údaje o časech odpovídají starší době
    - ale je tam také výstižný popis vidových dvojic
    - sedm komentářů o slovese (observationes)
-

Václav Jan Rosa o časech

137

Præsens est, quo actio nunc agi significatur, ut *chyám/ capio*. Præteritum, est quadruplex.

Imperfectum, quo prius quidem agi significatur, non tamen absolutam, & perfectam actionem esse, vel quo diurnitas actionis, vel res per plures actus gesta significatur, ut *chytaš/ capiebat*.

Plusquam Imperfectum, actionem imperfectam jam olim præterijſſe significat, *chytaš Byš/ cæperat*.

Perfectum, præteritam absolutamq; actionem significat. ut *chytiš/ cæpit*.

Plusquamperfectum, actionem perfectam jam ante præterijſſe significat, ut *chytiš Byš/ cæperat*.

Tempus futurum est duplex, Imperfectum & Perfectum.

Václav Jan Rosa o vidu

III. Porrò omne verbum simplex & compositum,
est vel Perfectæ vel Imperfectæ significationis.

Perfectæ significationis verbum dicitur, quod perfectũ opus seu actum significat. *ut* *daſ* / *dedit*, *neſ* / *tulit*, *ſtaupit* / *emit*, *hoſ* / *projecit*, & c. Sic *wydaſ* / *exposuit*, *odneſ* / *abſtulit*, *ſtaupit* / *coëmit*, *oſ* / *projecit*, seu *percuffit*. & c.

Imperfectæ significationis verbum est, quod quidem actionem rei nobis significat, sed adhuc imperfectam, & opus non factum. (t. *wyzname-
nawá* / *wěcy toliſo konáni* / *aſe ne* / *doſonáni*)
ut *dáwal* / *dabat*, *noſyl* / *ferebat*, *ſupowal* / *eme-
bat*,

Sedm „observationes“

- Observatio I: De Verbo singulari simplici
  - Observatio II: De Verbis Frequentativis
  - Observatio III: De Verbis Compositis perfectae significationis
  - Observatio IV: De Verbis Compositis Imperfectae significationis
  - Observatio V: De significatione Verbi Inchoativi
  - Observatio VI: De significatione Verborum duplicis generis, Activi & Passivi
  - Observatio VII: De Verbo Denominativo
-

Observatio IV: De Verbis Compositis Imperfectae significationis

I. Diximus supra, quòd præpositiones ad verba simplicia, & NB. singularia præsentis temporis additæ, faciant ex præsentis, tempus futurum, & ex imperfecto, verbum perfectum. Quid ergo faciendum, si velim per verbum compositum in tempore præsentis loqui? & sit mihi necesse tempus præsens exprimere? R°. de-
beo addere præpositiones ad verbum iterati-
vum, quod minorem frequentiam habet, quàm
frequentativum, Et sunt ea, quæ non habent
nam / item omnia illa, quæ extra regulam sua
frequentativa formant. de quibus hoc cap: su-
pra Observ: 2. egi. Nam

Václav Jandit

- Grammatica linguae boemicae methodo facili (1705, 1715, 1732, 1739, 1753)
  - vysloveně napsaná pro výuku cizinců
  - zkrácená verze Rosova popisu
  - po prvé se o videch mluví také v popisu časování
-

Václav Jandit: věnování mluvnice

Václav Jandit: O významech slovesa

CAPUT XII.

De Significatione & differentiis Verborum.

Verba Bohemis sunt sexduplicitia 1. quæ significant actionem ab agente transeuntem, & vocantur activa, ut: *sladjm, ich versüsse, dulcefacio.* 2. Quæ significant actionem agenti immanentem, ut: *sladnu, ich süsse, dulcefacio & dicuntur neutra, item passiva.* 3. Quæ significant unam actionem, ut *sladjm, & vocantur singularia.* 4. Quæ significant crebram actionem, ut: *sladswam, ich thue versüssen, soleo dulcefacere, & vocantur frequentativa.* 5. Quæ significant actionem rei in fieri tantum, ut: *oslazowal, er hat versüßet, dulcefaciebat, & vocantur imperfecta.* 6. Quæ significant actionem perfectam, & rem in facto esse, ut: *osladjl, er hat versüßet / & vocantur perfecta.*

Václav Jandit: Popis časování

102

Pars II, Caput XVII.

Pluraliter.

M.	F.	N.gen:
1. Dali sme,	Dali ste,	Dala sau.
2. Kaupili sme,	Kaupili ste,	Kaupila sau.
3. Kázali sme,	Kázali ste,	Kázala sau.
4. Padnuli sme,	Padnuli ste,	Padnuli sau.

Plurquam Præteritum fit addendo byl, ad quamvis pers. singul. plur. byl, byly / byla, ut byl sem, dal, dederam.

Futurum Indicativi.

Singulariter.

Pluraliter.

1. Dám, dáš, dá.	Dáme, te, gí.
2. Kaupím, íš, í.	Kaupíme, te, gí.
3. Káži, eš, e.	Kázeme, te, káži.
4. Padnu, eš, e.	Padneme, te, nau.

Johann Wentzl Pohl

- Grammatica linguae bohemicae Oder Die Böhmishe Sprach=Kunst bestehend in vier Teilen... Wien, Prag, Triest. (1756, 1764, 1776)
  - Neuverbesserte Böhmishe Grammatik mit allen erforderlichen tüchtigen Grundsätzen...Wien. (1773, 1783)
  - mnohem blíže k Rosovi než Jandit
  - přesto jsou tam jisté nové elementy
    - › Das Verbum aber ist vierfach, nemlich Singulare, Frequentativum, Activum und Neutrum, und insgesamt Perfectae, vel Imperfectae Significationis, das ist: vollkommen- oder unvollkommener Deutung.
-

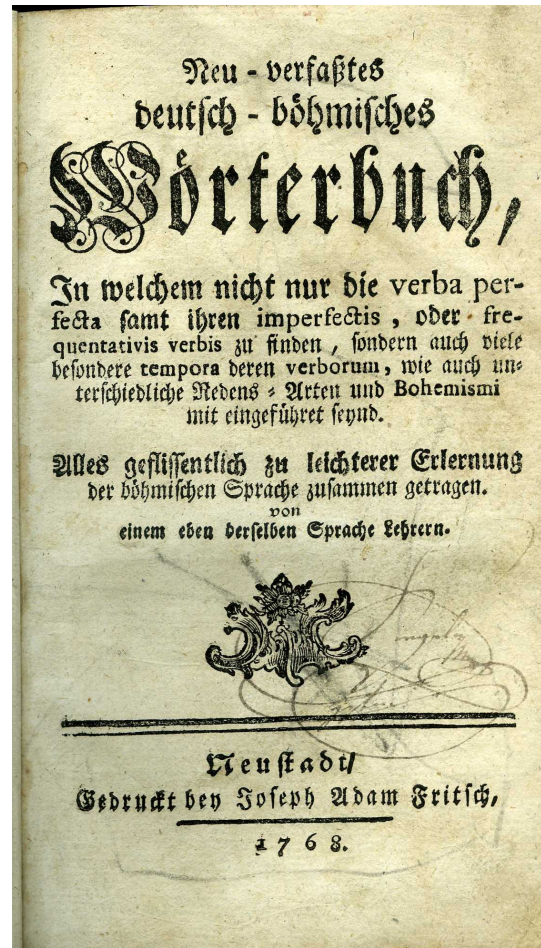
Johann Wentzl Pohl: Popis vidu

- Das Verbum aber ist vierfach, nemlich Singulare, Frequentativum, Activum und Neutrum, und insgesamt Perfectae, vel Imperfectae Significationis, das ist: vollkommen- oder unvollkommener Deutung.
  - Das *Verbum Perfectae significationis* ist, welches eine vollkommen in einem Zug befolgte oder zu befolgen kommende That andeutet, als: **Trhnu**, ich werde reisen; **zadrhnu**, ich werde verstricken; **včijnjm**, ich werde thun oder befolgen; und sind NB. dergleichen Verba jedermahlen künftiger Deutung.
  - Das *Verbum Imperfectae significationis* hat gegenwärtiger Zeit Deutung, und deutet eine unvollkommentlich in einem längern oder mehrmahligen Zug befolgende That, als: **trhám**, ich reise; **pospichám**, ich eyle.
-

Slovník Václava Wiedemanna (1768)

František Jan Tomsa

- Böhmisches Sprachlehre (1782)
  - Bedeutung, Abwandlung und Gebrauch der tschechischen Zeitwörter (1804)
  - v první mluvnici soustavný popis obou vidů
  - v druhé mluvnici návrat k pojmům z klasické mluvnice
-

František Jan Tomsa

1. **G**eschicht etwas einmal, oder es werden mehrere Handlungen auf einmal vollbracht; so heißen die Zeitwörter, welche es ausdrücken, einzelne Zeitwörter, *verba singularia* *), reine oder unreine, *pura* oder *mixta*. Reine einzelne Zeitwörter heißen, wenn sie nur eine auf einmal vollbrachte Handlung anzeigen; zeigen sie aber mehrere auf einmal vollbrachte Handlungen an, so heißen sie unreine einzelne Zeitwörter.

a. Reine einzelne Zeitwörter sind also, z. B. *kročím*, ich werde einen Schritt gethan haben **); *skočím*, ich werde einen Sprung gethan haben; *padnu*, ich werde gefallen sein; *dám*, ich werde gegeben haben; *dytím*, ich werde gefangen haben; *hodím*, ich werde geworfen haben; *odejdu*, ich werde weggegangen sein; *uteku*, ich werde abgeflossen, hinweg geflossen sein, 2. ich werde

*) Man hieß sie sonst vollkommene Zeitwörter, *verba perfecta*.

Josef Dobrovský

- Ausführliche Lehrgebäude der böhmischen Sprache (1809, 1819)
  - mnohem větší důraz na morfologii
  - o videch se nemluví, je jenom na pár místech řeč o iterativech
  - o futuru mluví jen velmi nejasně:
    - „Des zweyfachen Futurum sind also nur die Primitiva (singularia) nach der Absicht des Sprechenden fähig, je nachdem er von einer bestimmten oder unbestimmten (fortwährenden Handlung) sprechen will, wenn sonst die ursprüngliche Bedeutung des Zeitworts nebst der kürzeren auch eine längere Zeitbestimmung zuläßt.“ (Dobrowsky 1809, 166)
-

Slovník Dobrovského

Geben, I. v. a. (du gibst, ich gab, gegeben, Imperat. gib), dáti, dáwati, dare; darowati, donare; Unterricht, cwičiti, učiti; seine Habe den Armen, chudým rozdati statek swúg; einen Wink, meknauti, pořynauti; Speise von sich, zwrbnauti, wydáwati gidlo; keinen Laut von sich, ani neceknauti; zamlčeti se, nemocy promluwiti; frey geben, wyhostiti, na swobodu propustiti; lose Worte geben, odmlawati, hubowati; Gehör geben, wyslyšet, wyslychati; zu verstehen geben, narozuménau dáti; Bedenkzeit geben, na rozmyšlenau dáti; sich Mühe geben, prácy sy dáti, snažiti se; einem Recht geben,

---

Shrnutí

- první mluvnice vycházejí z pojmů latinské mluvnice
  - Benešovský a Nudožerský se všímají toho, že čeština má dvě futura
  - Rosa popisuje vid v slovotvorném systému a spojí ho také s mluvnicí, dále však užívá starší pojmy, vychází z více slovesných časů atd.
  - v průběhu 18. století se Jandit, Pohl, Wiedemann a Tomsa dopracují k systému, kde je centrální role vidu uznána
  - Dobrovský opouští tuto dráhu a vrací se k systému, že vid je roztržštěn do jiných pojmů
-

Literatura

- Berger, T. (2008): Johann Wenzel Pohls Beitrag zur Aspektologie. In: Slavistische Linguistik 2006/07 (Hrsg. Peter Kosta und Daniel Weiss), München, 35-57.
  - Berger, T. (2012): Wie die Wiener Tschechen den Verbalaspekt entdeckten. In: Miscellanea Vindobonensia Bohemica. In Erinnerung an den 200. Todestag von Josef Valentin Zlobický (Hrsg. Stefan Michael Newerkla, Hana Sodeyfi und Jana Villnow-Komárková), Wien, 25–36.
  - Kopečný, F. (1982) K dobrým počátkům české gramatické tradice (K stým narozeninám prof. J. Vašici). *Wiener Slawistischer Almanach* 9, 257–283.
-

Děkuji!

contact:

Prof. Dr. Tilman Berger

Slavisches Seminar

Universität Tübingen

tberger@uni-tuebingen.de